

Plan Pulja »Pianta della citta di Pola« iz leta 1898.

Vir: svetovni splet, Pula 1898.

GLEJTE, LJUDJE, DON KIHOTA

Posvečeno Mariji Oblak Čarni

Iz Cankarjevega življenja v Pulju¹

Ko se je Ivan Cankar pripeljal leta 1898 v Pulj, je opazil napise v italijanščini, nemščini ... Na eni strani, tik ob morju, je pisalo Porto Commerciale, malo naprej pa Porto di Guerra. Vmes je peljala pot do otoka Uljanika. Pomen ločenih pristanišč so še z večjimi črkami označevali napisi za trgovsko in vojaško pristanišče v nemščini, s Handels-Hafen in na drugi strani s Kriegs-Hafen. Dunajski dvor je razglasil Pulj leta 1853 za „Zentralkriegshafen“, za glavno vojaško pristanišče kronovine (c. in k.).² K Avstro-Ogrski je spadal tudi Kvarnerski zaliv.

Na potovanju z možem po severni Italiji so cesarico Elizabeto, potem ko je istega leta rodila drugo deklico Gisele, sprejeli tudi v Pulju; 9. decembra 1856 je položila na Uljaniku temeljni kamen za arzenal. Potem ko je Franc Jožef I. udaril trikrat s kladivcem po kamnu in so odigrali cesarsko himno, je postal Pulj tudi dejansko in formalno glavno pristanišče Cesarske in kraljevske vojne mornarice. Arzenal se je razvijal in bil popolnoma „v funkciji vojne mornarice, tovarna orožja (predvsem torpedov), vojnih ladij (križark, rušilcev, fregat, topničark, torpedovk, posebej podmornic), odgovarjajoče opreme in oborožitve.“³ Cesarski par niso dočakali klici „Evviva“, tu pa tam se je oglasil kakšen „Hoch“ in „Hurra“ – vzklik avstrijskih vojakov.⁴

1 Prispevek so obogatili z gradivom in nasveti: Marija Oblak Čarni, Klaudija Velimirović, Romana Paus in drugi poznavalci Pulja ter Cankarjevih zgodnjih del.

2 Trogrlić, Marko, Stepanić, Željko, Pula kao Austro-ugarska ratna luka, Šk. Vjesn. 56 (2007.), 1-2, str. 17-30.

3 Kalčić, Miodrag, Amplituda zaboravljenoga grada – Pula 1914, 24. 6. 2013. <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/amplituda-zaboravljenoga-grada---pula-1914/>

4 Hamann, Brigitte, Elisabeth, Kaiserin wider Willen, Amalthea Verlags, Wien-München, 1982, str. 114-116.

Vojaško pristanišče v Pulju.
Vir: svetovni splet, Pula 1898.

Prečna ulica na Arzenal pred prvo svetovno vojno.
Vir: svetovni splet, Regional express, 14. 7. 2016.

Ob popisu prebivalstva leta 1890 so v okrožju Pulja prešteli 4.469 nemško, 26.071 italijansko, 22.165 hrvaško in 1.560 slovensko govorečih.⁵ To je bila govorica le večjih skupin prebivalstva. Slišal si madžarsko, srbsko, slovaško, ukrajinsko, romunsko ... V mešanico jezikov, kultur, navad, živahnega družabnega dnevnega in nočnega življenja je stopil 22-letni slovenski pisatelj. Če smemo reči pisatelj – glede na to, kaj so nekateri njegovi stanovski tovariši tedaj menili o njem in prihodnosti njegovega, zlasti dramskega, dela: „Cankar je grozno lahkomišljen in domišljav. Ta človek ne bo imel sreče.“⁶ Sicer sta tedanja navada in skromnost mlademu avtorju narekovali, da se podpisuje s psevdonimi.⁷ Širša javnost ni vedela zanj.

„Tvoje zrem kraljestvo, Pozejdon močni!“

V Pulju, ki je postal leta 1898 za nekaj mesecev njegov dom, ni bil prvič. Staro istrsko mesto – oziroma sorodnike, ki so živeli tam – je obiskal že leta 1892. 16-letnika tedaj ni zanimalo živahno življenje med ulicami, ne „ostanki staro rimljanskih poslopij med kopo visokih hiš“, vse to se mu je zdelo dolgočasno. S ptičje perspektive, s Kaštela, z najvišjega med sedmimi hribčki nad mestom, je želel videti „morje pred solnčnim zahodom“. Koliko dobrih in slabih pesmi je že bral o lepoti tistih trenutkov! Kaj je videl sam?

„Kaker daleč oko seže, zibljejo se, valovi v solnčnem svitu, manjši, vedno manjši – kaker bi se v morje potapljale zlate školjke in se prikazovale. In kako veličastno pada solnce: daleč razliva po nebu in po vrhovih gora poslednje, slabe, rdeče, žarke. Nebo ni več višnjevo: blišči se, da le težko gledam. Le polovica bliščeče plošče gleda še iz vode – in počasi, počasi, tudi ta izgine: dolgo se morje sveti, z morjem nebo in bregovi – ali ta svit je vedno bledejši.“⁸

5 Bezirk Pola-Wikipedia, https://de.wikipedia.org/wiki/Bezirk_Pola, (pridobljeno: junij 2020).

6 Romantične duše, opombe Dušana Moravca, ZD 3, DZS 1967, 270.

7 Psevdonimi: Učiteljski pripravnik I. leta, Petošolec, Trošan, Ivan Saveljev, Ivan Gradar, Iv. Gradar, Saveljev, Evstahij, Prepiračev, Julijan Mak, I. C. Trošan, Mot, Mrazov, Grahar, Traven, Štefan Smuk, Alojzij Grad, Feliks Vran, Karol Staral, Anton Kramar, Anton L., Gradar, Alojzij Benda, I. C. Evstahij, Ivan Mot, Vazilij, Ivan Dob, Ivan Mlakar; šifre: T., I. G., J. G., I. C., C. I., Iv. C-r, S. G., P. Ž., P. R., F. G.).

8 Iz spisa Ivana Cankarja, pod katerega se je podpisal s psevdonimom Učiteljski pripravnik I. leta. Delo 'Moj prvi pogled na morje' je izšlo v Rimskem katoliku 1893, Peti tečaj, Četrty zvezek, Dijaška priloga, str. 8–10.

Ob tem dnevniškem zapisu je k prvemu pogledu na morje drugi dan dodal še pesem. Prvi dve kitici sta posvečeni bogu morja, viharjev ...

„Tvoje zrem kraljestvo, Pozejdon močni!

Lahno ziblješ z roko valove zlate!

Žarno solnce, potnik nevtrudni pada

v krilo ti hladno.

V mraku ljubem širi, odpira brezdno
pred pogledom mojim se, kaker v sanjah;
vsak trenótek svetla 'zgubi se iskra
v temni globini.“⁹

Podoben motiv je izbral sedem let kasneje v črtici *Ob morju*.¹⁰

Spis *Moj prvi pogled na morje* je prvo Cankarjevo objavljeno besedilo v prozi. Izšlo je v Dijaški prilogi Rimskega katolika leta 1893. Urednik dr. Anton Mahnič¹¹, profesor bogoslovja, se je tistega leta pohvalil: „Došlo mi je zadnjič nič manj ko štirideset nalog, to je do sedaj najvišje število.“¹² Obenem je dijake posvaril, naj zaradi vaj ne zanemarjajo šolskih obveznosti. Bodril jih je: „Le pogumno stopajte po poti, kaker ste začeli: predvsem vestno opravljajte šolske dolžnosti, a kar Vam preostaja prostega časa, posvetite ga vedi in pred vsem filozofiji: to donese i Vam i domovini stoternih obresti.“¹³

Poleg tega je bil literarnemu mentorju všeč še en Cankarjev spis, ki ga je prav tako objavil v Dijaški prilogi: *Ponočna tišina je meni ljuba*.¹⁴ Pseudonim: Petošolec. Tega avtor ni napisal v Pulju. A je zanj značilna opomba dr. Antona Mahnič-a: „Tudi je zadel mladi pisatelj, da ni bil dolg. Domišljiji in srcu dajemo vedno malo besed“¹⁵. Ivan Cankar – pisatelj torej!

Sotrudniki, ki jih je na Dunaju zajel val Fin de siècle in francoske dekadence, so ga nekaj let kasneje opredelili že bolj natančno. „Dovoljujem si pa svetovati

9 Prav tam.

10 L. J., *Ob morju*, 1899, ZS, str. 157–159.

11 Anton Mahnič (rojen 14. 7. 1850 v Kobdilju na Krasu, umrl 14. 12. 1920 v Zagrebu) je bil urednik in izdajatelj Rimskega katolika od 1888 do 1896, ko je bil imenovan za škofa na Krku.

12 Anton Mahnič, Slovenskim dijakom, Rimski katolik 1893, Dijaška priloga, str. 17.

13 Prav tam.

14 Petošolec, *Ponočna tišina je meni ljuba*, Rimski katolik 1893, Dijaška priloga, str. 33–34.

15 Anton Mahnič, Slovenski dijakom VIII, Rimski katolik 1893, Dijaška priloga, str. 18.

slavnemu uredništvu, da povabi slovenskega 'dekadenta', jako duhovitega pesnika in pisatelja g. Ivana Cankarja v Ljubljani.“

Tako je Cankarja priporočil Dušanu N. Plavšiču, uredniku Mladosti, ki je nosila v podnaslovu napis 'Smotra za modernu književnost i umjetnost', Fran Govekar.¹⁶ V 'smotri' so sodelovali hrvaški in slovenski pisatelji, seveda tudi svetovni umetniki. Fran Vidic je v prvi številki Mladosti objavil članek O novejši slovenski literaturi. Čudno. Cankarja ni omenil. Pač pa se je razpisal o drugih, na dolgo in široko pa o Govekarju in njegovem delu.

Kazali so se obrisi nastopa moderne. 'Moderni' so stopili v javnost prvič v Vrtecu in Angelčku. Cankar-Trošan je imel ob tistem času v Ljubljanskem Zvonu tudi že romantičnega Kacijanarja in par trioletov, Župančič-Gojko pa v reviji Dom in svet nekaj pesmic. Kette-Siluška je pisal samo še v Vrtec in v Angelčka. Korak naprej naj bi bila 'jugoslovanska' revija Mladost, ki pa je kmalu usahnila. Peta številka, v kateri je Ivan Cankar objavil 'načrt za novelo', kot je sam skromno podnaslovil literarno delo „Ti sam si kriv!“, je bila zadnja. Vendar je bilo to dovolj, da je tudi del jugoslovanskega bralstva spoznal slovenskega pisatelja, podpisanega z imenom in priimkom.

Premik torej. Ne samo, da je stopil brez prikrivanja svoje identitete naprej – Ivan Cankar se je s prispevkom v 'jugoslovanski' Mladosti leta 1897 s črtico „*Ti sam si kriv!*“¹⁷ pojavil z novimi izrazi in pojmi v novi literaturi.

Ti sam si kriv!

Opisuje obupano ženo, ki živi ob ravnodušnem možu, pravniku. S pisemcem, ki ga sama napiše in odpošlje kot 'Vaš najboljši prijatelj', namerava vsaj malo vzbuditi zanimanje zanje.

„Zdelo se ji je, da nosi na ramah mrtvo truplo, ki se je drži z ledenimi rokami krčevito krog vratú. Kamor je stopila, zgrnila se je noč pred njó; česar se je dotaknila, postalo je pod njenimi prsti ostudno in bezčastno ...“

In zjutraj je napisala svojemu možu pismo ter ga obdala na pošto.

'Velecenjeni gospod!

Vi niste pametni! Če greste kam po opravkih, pustite domá svojo ženo ali pa svojega koncipijenta, – ne obeh skupaj! In kadar napravite zopet kakšno

16 Pismo Frana Govekarja Dušanu Plavšiču, ZD, XXVII, DZS 1971, str. 380.

17 Cankar, Ivan, "Ti sam si kriv!", Mladost, 5, Dunaj, Zagreb, 1. marec 1898, str. 209–213.

Svezak 5.

MLADOST

SMOTRA ZA MODERNU
KNJIZEVNOSTI UMJETNOST.

Beč, 1. ožujka 1898.

R. Frangeš: Savijač željeza.

„Kao da gledam ružu ...“

Hermova osveta

„Ti sam si kriv!“

Sreća

Oh mostu

Jednostavna muha srednje veličine

Novija češka lirika

O telepatiji

Listak.

D. P. NIKOLAJEV.

F. HRANIC.

IVAN CANKAR.

FR. ELLER.

FR. ELLER.

KNUT HAMSUN.

ADOLF DONATH.

Dr. GUSTAV GAI.

Izlazi 1. i 15. svakoga mjeseca.

U komiss. nakladi knjižare Dioničke tiskare u Zagrebu.
Za Beč i austrijske zemlje u komissiji knjižare L. Rosner.
Wien. I. Franzensring.

Za Srbiju u knjižari Mite Stajića u Beogradu.
Čekovni naputci na c. k. poštovne štedioničke urede pod
brojem 801.083.

IZDAJU

GUIDO JENY - DUŠAN N. PLAVŠIĆ

URBANA: BEČ, I. WOLLZEILE 20.

Naslovnica literarne revije Mladost, v kateri je leta 1898 Ivan Cankar objavil črtico Ti sam si kriv!
Vir: svetovni splet.

neumnost, pobrigajte se za svojo čast sami, da ne bo treba drugim ljudem skrbeti zanj.

Podrobnosti Vam lahko razloži gospa soproga ali pa njen ljubimec ...

Vaš najboljši prijatelj.”¹⁸

Kaj se je zgodilo, ko je mož prejel pismo? Slaboten prepir. Namišljena zakonska nezvestoba z malo pojasnitvami, brez rešitve vprašanja: kdo je kriv.

Pričakovala je strastni izbruh, bes, sovraštvo in izdano ljubezen; pričakovala je, da jo zadene morda en sam hladen pogled, poln mrzlega zaničevanja; in na kolenih bi bila prosila odpuščanja in jokala in sklepala roke. A prišlo ni ničesar podobnega. Govoril je z njo, kakor s svojim solicatorjem, trezno in pravilno, kot se spodobi govoriti v dobro vzgojeni družbi.

„Kdo je brez srca, brez usmiljenja? Ti nočeš, da se konča to proketo življenje! Kakor pes si se plazil pred mano, – zato mólči, ne očitaj mi! Ti sam si kriv!’

Njeno telo se je treslo in oči so se široko odprle. On je stal ob mizi; jezik mu je bil težak in okoren, –hotel je spregovoriti, a sline so mu prišle na ustna . . . Obrnila se je k oknu in drsala s prsti po šipah.

’Torej naj ostane . . . Kakó se ti zdi?’¹⁹

Dekadenca, decadenca ...

Tistim, ki smo poslušali predavanja prof. dr. Antona Ocvirka, so ostale v ušesih njegove besede, ki zadevajo preobrat v Cankarjevi literaturi, nekaj mesecev pred njegovim odhodom v Pulj.

„Opraviti imamo z umetnostjo trenutka in odtenkov, s spreminjastimi polikromatičnimi površinami, s slikovitostjo, z barvnimi trepeti, vročo svetlobo, z gibanjem in neprestanimi prehodi na jasnih in zabrisanih ospredjih, z barvnimi občutji, s sopostavljanjem in grmadenjem močnih barv, z zlomljeno ali asimetrično kompozicijo in še z marsičem drugim“. In še to: „Kakor hitro pa se primešajo tem oznakam še dekadenci, ki govoré o živčnih drgetih, o prefinjenosti čutnih organov, o utrujenosti, rafiniranosti, spleenu, sinestetičnem dožemanju

18 Najpomembnejši odlomek, namreč pismo, ki ga je napisala žena advokata Krajnika, da bi v njem vzbudila zanimanje zanj, je izpuščen v Zbranem delu, VII. knjiga, 1969, kjer je črtica objavljena na strani 175–180. V opombah na str. 407 je omenjeno, da je Cankar črtico „Ti sam si kriv“ poslal uredniku Mladosti, Plavšiču, skupaj s črtico Julija, kjer pa da ni izšla. Črtica torej ni bila prvič natisnjena v Vinjetah, leta 1899, ampak 1898 v Mladosti.

19 Cankar, Ivan, „Ti sam si kriv!“, Mladost, 5, Dunaj, Zagreb, 1. marec 1898, str. 209–213.

zvokov, barv in vsega drugega, o trzajočem ritmu in še mnogočem takem – vse to je evropski impresionizem vsrkal vase – dobimo nekaj, kar ni morda podobno odurnemu spačku, temveč je polnokrvna, čeprav dokaj splošna sinteza pojavov, ki jih imenujemo sedaj dekadenca, a drugič impresionizem.“²⁰

Kritika se je pripravljala na naskok. Vnel se je boj med pristaši naturalizma in modernega, dekadentnega ter simbolističnega gibanja. 'Naturalist' Fran Govekar in njegovi somišljeniki obračajo Cankarju hrbet. Komaj nekaj mesecev nazaj je Govekar predstavil mladega pisatelja uredniku Mladosti kot 'dekadenta'; zdi se, da ne brez podtona. Odobral je, priznal sicer pisateljev talent: „Tu je prvi početek prave poti, poti, koja odgovarja duši Cankarjevi in maniri njegovi.“²¹ Kmalu pa sledi preobrat v prepričanju, v odnosih.

Se je bilo vredno prepirati zaradi dekadence? Literarna revija Mladost potrjuje: „U ostalom decadenca je vrlo relativan pojam i svaka decadenca krije u sebi klicu novoga života.“²²

„Nova psihologija, nova romantika, novi idealizem – tipajočih besed je veliko, toda nihče prav ne imenuje stvari, ki je še ni nikjer, razen v našem tesnobnem in vročem hrepenenju,“ bi lahko brali v 'Die Zeit-u'.²³ „Ta list je najboljši, kar jih doslej poznám. V politiki demokratičen, v veri lojalen, v znanosti napreden, v literaturi skrajno modern,“ piše Ivan bratu Karlu.²⁴ Prek sourednika 'Die Zeit'-a, Hermanna Bahra, prihaja moderna, ki jo vsrkava Cankar.

Toda kaj je pripeljalo do vse manj navdušujočega odnosa literata in literarnega urednika pri Narodu in kasneje tajnika Dramatičnega društva Govekarja do Cankarja? Res dekadenca? Eno izmed razlag najdemo v opombah h korespondenci med Govekarjem in Cankarjem.

Dokler je slednji pisal pesmi, je še šlo. „Ko pa se je Cankar začel vedno bolj uveljavljati s prozo, se je mogel pojaviti pri Govekarju za odklanjanje Cankarjeve umetnosti poleg nerazumevanja še drug motiv: občutek, da mu s Cankarjevo prozo raste konkurenca, ki mu utegne omajati pred leti pridobljeno slavo in opozoriti na njegovo pisateljsko nedelavnost. Oboje, nerazumevanje in občutek konkurence, seveda ni samo po sebi obsojanja vredno in se dá razumeti. Težje

20 Ocvirk, Anton, Opombe k pripovednim spisom, Stilni premiki v Cankarjevem zgodnjem pripovedništvu, ZD VI, str. 394.

21 Opombe ob 12. pismu Cankarja Anici Lušin, ZD XXVII, str. 491.

22 Grado, Artur, Mlada Hrvatska, Mladost 1898, št. 4. str. 179.

23 Pirjevec, Dušan, Ivan Cankar in evropska literatura, Cankarjeva založba, 1964, str. 159.

24 Cankar, Ivan: bratu Karlu, 1. 3. 1897, ZD XXVI, str. 32.

25 Opombe k 6. pismu Ivana Cankarja Franu Govekarju, 24. 8. 1899, ZD XXVI, str. 386.

pa je opravičiti Govekarjevo ravnanje, ko je skušal ustvariti nerazpoloženje do dekadentske proze.“²⁵

Govekar: „... ti ljudje [Cankarjevi junaki] njegovi so sami bebci, idiotje in paralitiki, njihovi značaji so zaviti v neko 'skrivnostno' temo ...“ Nenaklonjenost, največkrat izrečena za Cankarjevim hrbtom, drugim pisateljem in urednikom, se je stopnjevala.

„Ti jih boš tolažil“

23. september 1897 je bil v Ljubljani čisto navaden jesenski dan. Zjutraj megla, popoldne 17 stopinj in delno oblačno. „Vseslovenski in istrsko-hrvatski sestanek v Ljubljani“ je poročala Naša sloga, ki je izhajala v Trstu.²⁶ Slovenci in Hrvati zahtevajo, da se uresniči enakopravnost narodov, ki je zagotovljena s temeljnim zakonom 21. decembra 1867 glede na jezik.²⁷ V upravi, šolstvu in sodstvu naj bo zagotovljeno spoštovanje slovenskega in hrvaškega jezika. Podobno je poročal Slovenski narod.²⁸ Nastopajoči na sestanku omenjajo razmere na Primorskem, kjer bije slovenski in hrvatski narod hud, obupen boj za svoj obstanek „zoper laško irredento“. V Pulju prav tako. V mornarici pa štejejo, da je službeni jezik nemški ...

Za Ivana Cankarja, ki ga tedaj politika ni posebno zanimala, to ni bil čisto navaden dan. 23. septembra 1897 je umrla mama. Tifus. Dan pred tem je umrla stara mama.²⁹ Brat Dragotin (Karel) je kasneje zapisal: „Naše stanovanje je imelo samo dve sobi, v eni je ležala na odru stara mati, v drugi njena hči, naša mati. Spominjam se, da je bil Ivan kakor blazen; ni mogel pojmiti, da mu je umrla mati, katero je tako neizmerno ljubil.“³⁰

Največ literarnih del, kjer je osrednja junakinja mati, je Ivan Cankar napisal v Pulju leta 1898. Izstopajo pa: *Ob smrtni postelji*, *Spomini na mojo mater* in *Njegova mati*.

„Mama! Mama!“

„Solze so se mu udrle iz očí in stiskal ji je roko in jo poljubljal.“

26 Sveslovenski i istarsko-hrvatski sastanak u Ljubljani, Naša sloga, 23. 9. 1897, str. 21.

27 Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, 142, str. 394–396.

28 Vseslovenski shod, Slovenski narod, 23. 9. 1897, str. 2.

29 Opombe k 13. pismu Ivana Cankarja bratu Karlu, 22. 9. 1897. ZD 26, Pisma I, 1970, str. 310.

30 Prav tam in C. K., Petošolec Ivan Cankar svoji materi, Zapiski, Dom in svet, 1920, 33, str. 48–49.

‘Kaj hočemo brez vas, mama? Kdo nas bo ljubil?’

‘Ti jim ostaneš, Fran, zato mi ne bo pretežko, kadar umrjem ... Ti jih boš tolažil, samo nate se bodo opirali. Ti sam boš njihova mati in njihov oče in edina prihodnost ...’

Govorila je zmerom bolj počasi in z muko, in trepalnice so se polagoma strnile. Smehljal je stal na licih in ustna so v polsanjah še vedno lahko trepetala.

‘Samo nate se bodo opirali ...’

Fran je čutil v sebi nekaj čudovitega, silnega, kakor bi se vse njegove moči potrojile, njegov razum zbistril, kakor bi izginil iz njegove duše hipoma vsak dvom in nepokoj, kakor bi stopil s tem trenutkom resno in krepko na trdna tla.

***‘Ti sam boš njihova mati in njihov oče in jedina prihodnost’.*³¹**

Povest *Ob smrtni postelji*, ki jo je Ivan Cankar pod psevdonimom Ivan Grádar napisal sredi leta 1898, opisuje sicer študenta Frana Zadnika, a je avtobiografska.³² Motiv materine smrti, ob kateri se je zdel samemu sebi „kakor ptica, ki ji odrežejo peroti“, je večkrat upodobil.

Snov za prvo poglavje v črtici *Spomini na mojo mater* pa je dobil pri sestri (najbrž Ivani) in jo je prav tako napisal v Pulju. Pripoveduje o materi, ki je večkrat prišla z Vrhnike peš v Ljubljano, mu prinesla sveže perilo, obleko in kakšno desetico. Nato se je utrujena vrnila domov.

„Prišli so naposled domov že pozno v noč in se zgrudili na stol. Zapustile so jih zadnje moči in izgubili so zavest. Moje sestre so begale prestrašene krog njih in jim močile čelo in senca z vodo in kisom. Čez dobre pol ure so se osvestili, toda vsi udje so jim bili težki, kakor bi se jim po žilah pretakal raztopljen svinec namesto krvi.“³³ Kako bridko. V zadnjem stavku prvega poglavja sklene: „Tudi ko bi še živeli moja mati, ne mogel bi jim nikdar poplačati niti jedinega trenutka njihovih skrbij.“³⁴

31 Grádar, Ivan, *Ob smrtni postelji*, Dom in svet, 1898, 11, št. 24, str. 741–752.

32 Prav tam.

33 Marin, Josip, *Spomini na mojo mater*, 1898, ZD VI, 1967, str. 350.

34 Prav tam.

Oče Jože Cankar.

Starejši brat Jože.

Mlajši brat Karlo.

Sestra Neža, poročena Poč.

Sestra Francka, poročena Kavčič.

Ivan Cankar, 1896.

Vir: France Dobrovoljc: Cankarjev album. 1972, str. 24 in 44.

Via Giulia (danes Laginjina), na kateri so živeli Cankarjevi. Vir: svetovni splet.

Hiša na Laginjini 7, nekdanji Via Giulia; za kletnimi okni (na levi strani fotografije) je živel Cankarjeva družina pri sestri Ivani Wolf. Foto: Klavdija Velimirovič.

Podobno snov je obdelal v črtici *Njegova mati*. Izšla je v Slovincu, političnem listu za slovenski narod, poleti 1898, ko je živel v Pulju. Sklenil jo je z grenkobo opazko: „Čemu prihajate sem pred šolo ... taki! Da se ozirajo za menoj ... Pojdite no hitro ...” Stopal je urno proti domu s povešenimi očmi, ona pa je šla za njim. V prsih jo je stisnilo, a kaj da se je zgodilo, tega si ni vedela razlagati.³⁵ Nehvaležnost je pogost motiv v pisateljevih delih.

Sredi poletja 1898 je bila stiska velika. „Prosim Vas, oprostite mi, da Vas vznemirjam,” je pisal uredniku Slovenca Andreju Kalanu. „Takó je, kakor da bi pozabil name ves svet. Živa duša se od nikoder ne oglasi.” Svojega starega, spoštovanega dobrotnika je želel spomniti, da mu je poslal tri podlistke z željo, da bi mu ugajali. „In prosil sem Vas, da bi mi izvolili poslati honorar zánje.” [...] Z najodličnejšim spoštovanjem udani Vam Ivan Cankar, Pola, Via Giulia, 9.³⁶

A od treh poslanih del³⁷ je uredniku Slovenca ugajala le že omenjena *Njegova mati*. Sicer je Andrej Kalan že leta 1893 objavil v časopisu Cankarjevo črtico *Dobrotnik*.³⁸ Izjemoma je avtor tedaj uporabil inicialki svojega priimka in imena, čemur se je v objavah leta 1898 izogibal.

Cankar je preteklost, povezano z materjo, podaljšal v prihodnost, v „jedino prihodnost”. Poskušal je nadomestiti topel materin objem z objemi sestra, očeta in sorodnikov. Nenadoma so se znašli vsi pod isto streho v Via Giulia 9, v Pulju (Laginijina ulica št. 7), blizu slavoloka Sergijevcev.

Oče Ivan, sestre Ivana, Neža in Karolina. Tedaj so manjkali le bratje France, Jože (Pepe) in Karlo ter sestra Francka. Ivanin mož Franc Wolf je bil pisar pri vremenski vojaški mornariški opazovalnici.

Avstrija je s prepородom Pulja nudila možnosti zaposlitve, šolanja, stanovanja ... Najbrž je bil to najpomembnejši razlog, da se je znašla v tem sodobnem, urbanem mestu Cankarjeva družina. Mesto je imelo gledališče, mestno bolnico, mestno plinarno, mestni vodovod, železniško povezavo do različnih mest v Evropi, redno linijo s parnikom s pristankom v različnih istrskih mestih in povezavo s Trstom.

35 Grádar, Ivan, *Njegova mati*, Slovenec, 27. 8. 1898, str. 1 in 2.

36 Cankarjevo pismo Andreju Kalanu, 30. 8. 1898, ZD XXVIII, str. 25–26.

37 Uredniku Kalanu piše, da mu je poleg črtice *Njegova mati* poslal še besedili *V sanjah* in *On in ona*.

38 C. J., *Dobrotnik*, Slovenec, 3. 10. 1893, str. 1, 2.

Don Kihot v Via Giulia 9

„Kako bomo pa živeli?“ je nejevoljno spraševal Ivan mlajšega brata Karla in dodal, da je v mišnici. „Hrana ni boljša kot v ljudski kuhinji in stanovanje je táko, da komaj vem, kje bi pisal ...“³⁹ Dierendaj vse do večera. Zunaj pa vročina, zaradi katere ni mogel dihati.

Sestra Ivana se mu je smilila. Prej je s svojo dobroto povezovala Karolino, Nežiko in Francko, ki so bile med sabo dobre prijateljice. „Tukaj pa opravljajo in obrekujejo drug drugega – (Volf vse – Ivana njega, ata in sestre – ata vse druge s Pepetom vred – itd.) – da me časih skoro sili na smeh; a studi se mi do grla ...“⁴⁰ Od začetka, pravi, da je obupoval. Samo slutimo lahko, v kakšni stiski so se znašli Ivanini (Johanini) ob povečanem številu stanovalcev v majhnem kletnem stanovanju v Pulju. Ubogi Ivanin mož Franz, Francesco Wolf⁴¹! Ni čudno, da je včasih zavil na kakšen kozarček. Žena se je jezila. Ni čudno, da se je ob vsej zmešnjavi izgubila Klara.

Klara se je izgubila je ena izmed najbolj čutečih izpovedi, napisanih tam, kjer je Cankar imel pomisleke, da bi mogel „v tem stanovanju in v teh razmerah napisati le en sam pameten stavek“.⁴²

Ravno je sedel za mizo in pisal. Sestrini otroci – Ivan napiše 'naši' – „Francek, Karol in Klara – Klara v mornariški vrtec – drugi v šolo k šolskim sestram v Pulju.“ Bilo je pozno popoldne, čas, ko bi bili lahko že doma.

„Naposled se me je polastil takó močan nemir, da sem del peró iz roke ter se napravil, da bi šel sam pogledat pred šolo,“ opisuje Ivan. V šoli je našel Francka in Karola, oba prestrašena, brez Klare. Karol je jecljal: „Šli smo po cesti ... potem smo stali ... tam, kjer prodajajo jabolka ... in ... in ko sva šla s Franckom naprej ... ni bilo Klare nikjer ...“ Kakor da se je udrla v zemljo. Najprej jo je iskal Ivan sam, nato sta jo hitela iskat s sestro Ivano po ulicah, na policiji. Ko je nenadoma vesel glasek zaklical: 'Stric, stric!' „V omnibusu je sedela Klarica tako veselo in brezskrbno, kakor da bi se nič ne zgodilo. Zraven nje je sedela njena teta Lina. 'Srečala sem jo na cesti,' pripovedovala je teta Lina [Karolina] in vzela sem jo s seboj; zdelo se mi je čudno, da hodi tako sama iz šole.“⁴³ Črtica je izšla v Angelčku istega leta, ko je bila napisana, tj. 1898.

39 Ivan Cankar Karlu Cankarju, ZD XXVI, Pisma I, 1970, 17. pismo, str. 38.

40 Prav tam, str. 37.

41 Franz Wolf, roj. 4. 2. 1850, Kočevska Reka. Ivana (Johana) je bila njegova druga žena, roj. 7. 5. 1866. Podrobnosti o družini je mag. Tatjana Oblak Milčinski posredoval potomec družine Wolf, Ivan Volpi.

42 Ivan C. Karlu C., ZD 26, Pisma I, 22. 8. 1898, str. 40.

43 F. D., Klara se je izgubila, Angelček, 1. 11. 1898, str. 170-175.

Osem let kasneje je osvežil spomin na življenje v 'Via Giulia'. Lahno je zapahnil okno, ki se je hitro odpahnilo, ob mraku so se v sobo usuli komarji: "V rjuho zavrt sem ležal na vroči postelji, v izbo je bruhal vroči prah, pesmi pijanih mornarjev so se hripavo glasile nad oknom ... jaz pa sem sanjal romantiške sanje in nad vso mojo bridkostjo je bila razlita mehka, prijazna luč, kakor mesečina zaljubljenec in nerazumljiva, komaj slutena radost je bila v vsi moji bolesi."⁴⁴

Takrat je bil poet. „In če bi mi takrat kdo povedal: 'Temu in onemu niso pogodi tvoje sanje!' bi se bil zelo začudil ter vzdiknil: 'Kako pa se predrzne ta gospod, da gleda moje sanje z nekrščanskimi očmi? Prav se mu je zgodilo, da mu niso pogodi!'“⁴⁵

„Spustil sem krmilo iz rok ...“

Don Kihot, don Kišot – kot imenuje Cankar samega sebe, se je pomladi 1898, preden se je odpravil v Pulj, vrnil z Dunaja najprej v domači kraj, na Kranjsko. Hitel je pisati črtice za dnevno časopisje; nekatere so izšle kasneje v Vinjetah. Poglobil je temo donkijhotstva. Opisal je prijatelja Petra, junaka tedanjega, sedanjega in morda prihodnjega časa.

Kakšen je portret vrstnika, ki postane z leti visok dostojanstvenik?

„Prilagoditi se je znal krasno vsakemu položaju in kakor tudi je bil zabiti, – vrag vedi, povsod je našel svojo korist. Spominjam se, da sem pisal boljše naloge, kakor on in da sem odgovarjal veliko jasneje in gladkeje, – a profesorji so imeli do mene nekako nezaupnost, katero bi si najbrže niti sami ne vedeli razlagati; – on pa si je znal s svojo redno enakomernostjo in filistersko ponižnostjo pridobiti rešpekt.

Temu mojemu sošolcu je bilo ime Peter, in danes je posetil Rétovej kot visok dostojanstvenik; postavili so mu slavolok in klicali so mu 'slava!'...

Malo pred odhodom je naletel name v veži županove gostilne in naravnost v obraz me je zadel milosten pogled iz njegovih oči.

'Ah ... ah ... kdo bi si bil mislil! ... In kako se srečava! Pravili so mi, da živiš zdaj kar tako ...'

44 Cankar, Ivan, Jubilej, Krpanova kobila, ZD XV, DZS 1972, str. 9.

45 Cankar, Ivan, Jubilej, Krpanova kobila, ZD XV, DZS 1972, str. 12.

'Da, ... vidiš, ... ni drugače ! ... A tebi postavljajo slavoloke ... In vkljub temu, oprosti, – kakšna slaba sveča si bil tiste dni ...'

'A ti si vender pameten, da lahko razumeš, kako je ta stvar ... Ni treba, da je človek posebna luč ... to je celo slabo ... he, he ... ljudem se blišči.... Tako pohlevna svečica, ... he, he ... to je najboljšel!'

Tudi v njegovem življenju ga je kdaj prizadela opomba „živiš zdaj kar tako“ – očitek, da ni končal študija.

Zdaj je dozorelo spoznanje: „Niti misliti ni mogoče, da bi mogel ostati s svojim značajem in s svojim raztresenim življenjem dalj časa na kakšni [takšni] ravni poti.“⁴⁶ Tako – kot prijatelj Peter. Resignirano dodaja: “Spustil sem iz rok krmilo svoje ladje in plava naj, kakor se ji najboljše zdi. Pristanišče je nazadnje isto, naj tava po kakršnihkoli potih. In to je moja tolažba.”⁴⁷

Še en prelom, še eno spoznanje o sebi, o neprilagojenem umetniku.

Črtica *Prijatelj Peter* je bila objavljena v dnevniku Slovenec, 11. junija 1898, ko se je Cankar odpravljal v Pulj, in sicer po tem, ko je tja po materini smrti odšel že njegov oče.

„Videl sem krivico ...“

Uvodnik sobotne številke Slovenca, pod katerim je kot 'listek' objavljena omenjena Cankarjeva črtica *Prijatelj Peter*, s kratico J. G., je presunljiv. Naslov: „Borba za obstanek“. V njem so zapisali: „Kakor nekdanj tako hočemo tudi sedaj Slovenci biti v zvezi s Hrvati svojemu vladarju branik na jugu, vtrjen, nepremagljiv branik proti raznim drugorodnim izdajicam. Pred vsem pa pri tem delu ne smemo pozabiti na naše obmejne straže, ki so vsled pritiskanja Nemcev in Italijanov v največji gospodarski nevarnosti. Zato smo z veseljem pozdravili misel, katero so nedavno sprožili slovenski državni poslanci na Dunaju, da naj si Slovenci osnujejo gospodarsko društvo, kateremu bi bil glavni namen proti navalom Südmarke in Lega nazionale braniti gospodarsko posest našega naroda, zlasti na njegovih mejah.“⁴⁸

Tudi Naša sloga je zaskrbljena zaradi „tobožnjega italijanstva Istre“: „Slovenci, Hrvati, Srbi došli su u zemlju gdje danas obitavaju pod imenom ilirskim, rezumieva se što je slovenski, hrvatski bio jezik, bio narod.“⁴⁹

46 J. G., *Prijatelj Peter*, Slovenec, 11. 6. 1898, str. 1 in 2.

47 Prav tam.

48 Borba za obstanek, Slovenec, 11. 6. 1898, str. 1.

49 Tobožnje italijanstvo Istre III, Naša sloga, 26. 5. 1898, str. 1.

Dnevnik Slovenski narod je bil še posebej na nogah zaradi nemškega nacionalizma. „Sedanje gibanje v Gradci se je začelo koj po nemško-francoski vojni l. 1870 in 1871. Nemške zmage so oživile nemški nacionalizem tudi v naši monarhiji, in Gradec je postal kmalu najzanesljivejša trdnjava te ideje.“ In nadaljuje: „Nemško dijaštvo je danes vseskozi pangermanskega mišljenja, istega mišljenja je tudi vsa sedanja generacija, kar je po letu 1870 prišlo na visoke šole. 'Heil Germania' je bojni klic nemških nacijonalcev, Schönerer in Wolf sta njih voditelja, v njihovem taboru je domala vsa nemška inteligenca, Gradec pa je ognjišče nemške iredente.“⁵⁰

Zakaj se mladi Cankar ni vključeval v politično življenje? Ni opazil stisk narodov, ki jih bo kmalu z največjo grozo oplazila vojna vihra? Jih ni čutil in ne videl? Ga je istrsko sonce vendarle predramilo?

„Tisti plamen, ki se je bil vzdignil pred sanjajočimi očmi iz istrske samote, je takrat vzgorel v meni, objel me je bil vsega. Nisem vedel, kaj je moč, zato, ker je bila moč v meni, kakor življenje in kri; nisem vedel, kaj je boj, zato, ker je bil boj moje naturno opravilo, kakor dihanje; nisem vedel, kaj je trpljenje, zato ker sem mislil, da je trpljenje atribut mojega stanú in imena ... Videl sem krivico in sem z veliko gesto protestiral proti krivici; videl sem smešnost in sem pokazal nanjo z glasnim smehom, da bi jo ljudje spoznali; in videl sem, že takrat sem videl čaščene, požrtvovalne rodoljube in oznanjal sem ljudem, da ni na svetu že zdavnaj bolj oskrunjenega opravila, nego je požrtvovalno rodoljubje ...“⁵¹ Rodoljubi, ki se žrtvujejo za narod. Srečamo jih danes – vse več jih je. Narod pa ostaja sam. Mlada proza Ivana Cankarja je utrdila smernice njegovega bodočega dela.

Blagorodni gospod

Julij in avgust 1898 je bil tudi v kletnem stanovanju v Via Giulia vroč, prevroč. Še septembra je sijalo sonce, kot da se je raztopilo. Iz пристanišča se je dvigovala sopara, ljudje v modro črtastih srajcah so se utrujeni pomikali mimo bark in ribiških ladij. Običajno vrvenje je nato utihnilo. 10. septembra 1898 je umrla predraga cesarica in kraljica Elizabeta, v Pulju imenovana Jelisava. Neue Freie Presse je o tem poročal drugi dan po atentatu. Ker je bil atentator Italijan Luigi Lucheni, so se demonstracije v Trstu, Ljubljani, na Reki in druge obrnile proti

50 Kdo je kriv, Slovenski narod, 26. 5. 1898.

51 Cankar, Ivan, Jubilej, Krpanova kobila, ZD XV, 1972, str. 15 in 16.

Italiji. Življenje se vendarle ni spremenilo. Še naprej so ljudje mislili predvsem na kruh. Tudi Ivan. Črtice: *On, V kupeju, Romanca o sreči, Gomila, Pričakovanje* (najbrž tudi *Na izprehodu*) je napisal leta 1898 v Pulju, da bi lahko preživel s honorarji. Prvo je objavil v Slovenskem narodu, ostale v Slovencu.

Sestra Neža, ki je tudi živela v Pulju, je opisala bratovo stisko: „Imela sem tedaj delo v neki menzi, kjer sem bila plačana na dan. In ubogi Ivan me je čakal na ulici, da sem mu dala par kron. Strašno je bil nesrečen tisti čas. Boš videla, Neža, vse ti bom povrnil, boš videla, kaj sem jaz. In mi je res vse povrnil s stodototnimi obrestmi.“⁵²

Neža je imela prav. V tistem času je bil nesrečen. V preprosti črtici *Pričakovanje* opisuje čakanje na poštarja. V Via Giulia 9 bo morda na njegovo ime prinesel pismo, denar, honorar ... Poštar je prišel, a je iskal nekoga drugega. „Niso se še izgubili zadnji glasovi in globoka otožnost je legla na moje srce ... 'Da, – tako sem tukaj sam, zapuščen, pozabljen od vseh; živ krst se me več ne spominja ... o Bog, kakšno življenje!“⁵³

V takšnem razpoloženju se je obrnil na založnika Lavoslava Schwentnerja. „Velecenjeni gospod!“ je pisal že maja 1898 iz Ljubljane. Sprva mu založnik ni odgovoril. Kdo je ta Cankar, ki ga nadleguje? Kasneje sta postala in ostala prijatelja do konca življenja.

V tretjem pismu, tokrat iz Pulja, se je pisatelj predstavil bolj natančno s svojimi deli in dopisal: „Ljudje poznajo samo, kar je bilo natisnjene ga v 'Zvonu'; drugod sem se skrival pod psevdonimi.“⁵⁴

V Ljubljanskem zvonu je objavil Cankar troje večjih del: eno leta 1894, dve pa leta 1898.⁵⁵ Sicer je od marca 1897 do srede septembra izšlo v Slovenskem narodu 14 Cankarjevih leposlovnih podlistkov. Od oktobra 1893 do septembra 1898, ko je pisal Schwentnerju, pa je izšlo v Slovencu 30 podlistkov. To je bil, poleg zbirke pesmi Erotika, ki je čakala na objavo pri založniku Ottomarju Bambergu,⁵⁶ in objavah v številnih manjših literarnih revijah, rezultat njegovega dotedanjega dela. Dokončal je dramo Romantične duše in pisal Jakoba Rudo.

52 Opombe Karolini Cankar, pripoved Neže Cankar, ZD, Pisma IV, DZS 1974, str. 430.

53 Cankar, Ivan, *Pričakovanje*, ZD VI, DZS 1967, str. 237.

54 Cankar, Ivan, ZD XXVII, Pisma II, DZS 1971, str. 17.

55 V Ljubljanskem zvonu je objavljena črtica Morala leta 1894, XIV, 11, str. 670–674, s psevdonom Trošan. Štiri leta kasneje pa sta izšli noveli: Kakó je gospod adjunkt rešil svojo čast, XVIII, 1898, str. 67–79, s psevdonom Trošan, in Sestanek na Rušah, 1898, XVIII, 6, str. 323–333, s psevdonom J. C. Trošan.

56 Z Bambergom sta podpisala pogodbo za Erotiko 14. 6. 1897. Knjiga je izšla konec marca 1899.

Založniku je omenil le nekaj svojih del: „Ker ste kot trgovec gotovo nezaupni, informirajte se za prvi čas – pri samemu sebi; moj slog spoznate lahko iz novelic v Zvonu („Kako je adjunkt rešil svojo čast“) v št. 2 tega letnika; („Sestanek na Rušah“, v 5. ali 6. št.), ali v „Mladosti“ („Ti sam si kriv“); o mojih doslej nenatisnjenih stvareh Vam poroča lahko Govékar.“

Katere so značilnosti treh del, na katera se v času bivanja v tem istrskem mestu opira pisatelj, da bi utrdil svojo nadaljnjo ustvarjalno pot?

„Izza temnega figovega listja“

*Kako je gospod adjunkt rešil svojo čast.*⁵⁷

Kaj je zagrešil c. kr. sodni adjunkt – danes bi rekli, 'pomožni uradnik po opravljeni pripravniki dobi in opravljenem strokovnem izpitu'?

Adjunkt Maler, najbolj izobražen, najduhovitejši človek vsega trga, je padel v razmerje s preprostim, neizkušenim dekletom. Na robu livade, kjer je pasla kravo.

Hipoma je začutil, da živi poleg svojega pisarniškega, še drugo življenje, tako nenavadno in čudovito [...]. Toda vsak čas mu je prišlo nehote na jezik vprašanje: „Kako se bo to končalo? Kaj bo iz tega?“ „Ti dušica moja, kako te ljubim ... ljubim ... ljubim,“ je vzdihoval.

„Toda polagoma je izpustil njene prste in zapeklo ga je v srce, kakor da bi bil storil kaj nepoštenega, pregrešnega, ko se je dotaknil teh nedolžnih, pol otroških lic.“

Nekega dne jo je našel doma, ko je jokala. Povedala mu je, da nima ne očeta, ne mame, teta pa z njo ni prijazna. Nato ga je prosila: 'Tako lepo je pri tebi, ... Jaz bi šla s tabo, stran od tod ...'

'Še malo dni, Tinica, in potem –'

'In potem?'

'Prideš k meni, stran od tod ...'

Malar je govoril v nezavesti, zaljubljen, kakor še nikdar ne do tega trenutka, omamljen od sreče in sočutja.“

O njegovi zaljubljenosti se je zvedelo v trški gostilni.

Razlagal je svoje 'ljubkovanje z neumno punco' – kot zabavno anekdoto, kakršnih je včasih treba, da se živci vznemirijo.

V sebi pa se je zavedal, da jo je oblatil, to deklico, ki se mu je predala s svojo preprostostjo.

Namenil se je proti Blatnemu dolu, da bi končal „to stvar pa naj bo kakorkoli.“

„Prišel sem, da se poslovim,“ ji je dejal.

57 Trošan, Kakó je gospod adjunkt rešil svojo čast, LZ XVIII, 1898, str. 67–79.

Novelo *Kako je gospod adjunkt rešil svojo čast* je napisal Cankar najverjetneje septembra 1897. Nekaj mesecev kasneje, ko je bil že v Pulju, opisuje bratu Karlu razmerje s preprostim dekletom, ki ga je najbrž navdihnila pri tej zgodbi. „Moja Ana iz Ljubljane mi piše vsak teden dvakrat, – precej duhovita pisma, četudi malo otročja. Tukaj [v Pulju] pa imam, žalibog, petnajstletno punčiko – gosko, nič posebnega; Ana je vredna deset tacih, četudi se ne dá reči, kateri obraz je imenitnejši. Je že tako.“⁵⁸

Ivan. Ivan. Njegova nagnjenja do 'punčik'! V noveli pa opisuje gostilniškim tovarišem adjunktovo „ljubkovanje z neumno punco“ – kot zabavno anekdoto, kakršnih je včasih treba, da se živci vznemirijo!“

Ivan Cankar je prav tako večkrat opisoval, kar je kasneje v resnici sam doživel. „Imel je izredno oster šesti čut. Ves čas ga sledijo ta njegova videnja, da nekaj doživi potem, ko je že napisal,“ je prepričana literarna zgodovinarica Francka Premk.⁵⁹

Adjunkt je preskočil ograjo, polno robidovja, da je prišel do „punčike“ in se ljubil z njo na travniku. Leta 1906, v spominih na puljsko življenje, opisuje Cankar podobno, izlet izven mesta, skozi bodičevje in čez jaso, tokrat z romantičnimi potezami: „... mesto je bilo svetlo, žarek obroč na morju. In za grmovjem, ob cesti, sredi samotnega vrta, je stala hiša; in duri so se odprle in prišla je Marietta in me pozdravila ...“ Znašla sta se pod simbolom plodnosti in blaginje, pod figovim drevesom.

„Šla sva na vrt; jaz sem ležal na hrbtu, roke pod glavo in sem gledal v nebo, ki se je svetilo dremotno izza temnega figovega listja, Marietta je trgala zrele, že cukrene fige od nizkih vej, zato ker sem bil lačen, prinesla mi je v vrču vodé, zato ker sem bil žejen. Nató je legla poleg mene in jaz, ki je nisem videl in ki sem strmel v nebo v trudni, opojni omotici, sem čutil v vsem telesu bujno toploto njenih mladih ustnic ... Kje si zdaj, Marietta?“⁶⁰

Kako vzvišen je tu simbol, skorajda svetopisemski, na obrobju istrskega mesta. On pa leži poleg nje in je ne vidi ...

Je bil Cankarjev odnos do ljubezni spiritualističen?

Ponavadi „se ustraši ljubezni in se umakne“. Tako kot v *Romantičnih dušah*,

58 Cankar, Ivan: bratu Karlu, 17. pismo, okoli 10. 8. 1898, ZD XXVI, DZS, Pisma I, str. 39.

59 Muratović, Amir, izjava Francke Premk iz celovečernega dokumentarno-igranega filma Cankar, produkcija: Cebam, 2016–2018.

60 Cankar, Ivan, Jubilej, Krpanova kobila, ZD XV, DZS 1972, str. 11.

ki jih je pisal v letih 1897 in 1898, očita Strnenu literarna junakinja Pavla: „V najlepšem trenutku govoriš pusto in hladno; čemú je treba tega razumnega obotavljanja? Ko je prišel čas, ustrašil si se svoje ljubezni.“⁶¹ Pa tudi v Jakobu Rudi, na mestu, ko se ponovno obudi ljubezen med Ano in umetnikom Dolinarjem, ta tiho dostavi: „Zdaj ni več prepozno. Ali mene je strah!“⁶²

Prof. dr. Dušan Pirjevec pojasnjuje ta pojav z drugačnim pogledom od tistega, s katerim so bolj površni razlagalci poskušali obremeniti Cankarja, češ, da z njim nekaj ni bilo v redu. Pravi, „da nam Cankarjevo zavračanje senzualizma ne velja za golo naključje, marveč trdim, da se je naš pesnik zaradi svojih spiritualističnih nazorov o ljubezni pač pridružuje splošnemu toku evropskega simbolizma, kar je možno dokazati z dolgo vrsto takšnih prvin, ki smo jih mimogrede opisali že, ko smo skušali podati Maeterlinckova in Emersonova pojmovanja, ki jih najdemo tudi v Cankarjevem delu.“⁶³

Včasih pa se zdi, da se podaja v razmerja preprosto zato, da bi jih lahko potem bolje opisal. Do zadnje kaplje krvi je neusmiljen sam s sabo. Malokdo tudi pomisli, da je bil Cankar v svojih zgodnjih ljubezenskih odnosih previden, saj ni imel strehe nad glavo, ne mize, ne stolov. Komaj tu pa tam kakšen košček kruha. Obljubljal pa je 'punčikam' res preveč.

Da bi prepričal založnika Schwentnerja, mu je omenil – kot zgled svojega stila – še dve primerljivi, že objavljeni noveli. Že v Mladosti natisnjeno „*Ti sam si kriv!*“ in v Ljubljanskem zvonu objavljeno delo *Sestanek na Rušah*. Tudi v tej slednji opisuje „njo“, ki je „izmed tistih nemirnih duš, ki hočejo vsekakor izpremembe, razburjenja, in ki ne morejo živeti drugače kot v viharju. Kadar je priklenjena med štiri stene, v redne, vsakdanje razmere, se ji zdi, da je zapuščena in nesrečna – suši se in vene ...“⁶⁴ In nadaljuje: „Njen mož jo je nosil na rokah, ji izpolnil vsako najmanjšo željo – ona tega niti zahtevala ni; zahtevala je življenja. Tabula [tako je bilo ime možu] je hodil po svojih službenih potih – ona pa je sedela doma in sanjala ... A to ni moglo dolgo trajati; pričakovati je bilo vsak trenotek, da si napravi njeno nezadovoljno hrepenenje svojo gaz – četudi siloma.“⁶⁵ 22-letnik je kar dobro poznal ženske. In v njih pogosto videl: Ano Karenino.

61 Cankar, Ivan, Romantične duše, ZD III, DZS 1967, str. 46.

62 Cankar, Ivan, Jakob Ruda, ZD III, DZS 1967, str. 147.

63 Pirjevec, Dušan, Ivan Cankar in evropska literatura, Cankarjeva založba, Ljubljana 1964, str. 289.

64 Cankar, Ivan, Sestanek na Rušah, Ob zori, ZD IX, DZS, 1970, str. 173–174.

65 Prav tam.

Utrujen

Stal sem na cesti le za trenotek,
med harlekini v belih manšetah,
polišineli v suknjah modernih,
prav tam na korzu.⁶⁶

Pesem *Utrujen*, objavljeno 1898 v Ljubljanskem zvonu, je napisal v Pulju. Odnos do življenja v glavnem vojaškem pristanišču Avstro-Ogrske monarhije označuje njegov 'trenotek' na korzu. „Na korzu je bila godba – ljudij se je trlo po trgu in bližnjih ulicah ...“⁶⁷ piše Anici Lušin. A pisatelj je utrujen. Nima belih manšet, ne tesno krojenega suknjiča, spredaj zaobljenega po tedanji modi. Ne udeležuje se družabnih srečanj v kazinu⁶⁸. Tam je življenje, brez izjeme, poleti in pozimi. Potem, ko je zapustil mesto 'kapellmeistera' nj. veličanstva vojne mornarice na kopnem in morju Franz Lechar, je zasedel njegovo mesto kapelnik Gustav Schmidt. Orkester kakšnih 110 mož igra skladbe Verdija, Rossinija, Bellinija, Smetane ... Kazino ni za vsakogar, vročica ulice sprejme vse. Zdaj prevzame mesto tudi 22-letnega pisatelja Cankarja, saj pravi „... ko sem se gnetel med najrazličnejšimi ljudmi in po svoji navadi opazoval obraze ... zakaj glej, – časih leži cel roman v enih samih očeh; vse svoje najlepše snovi dobim na cesti.“⁶⁹

Ne korzo, po večdnem pisanju brez premora, ga vabi Pozejdon. Sredi avgusta zapiše Anici: „Zdaj se peljem na morje skoro vsak večer, malo pred solničnim zahodom; in vzamem si kakega starega pustega veslarja, ki zna molčati in me torej ne moti. Tam zunaj v večni naravi se čutim najbolj prostega, tam se lahko mirno utopim v svoje misli brez strahu, da me vzdrami kakšna neprijetna vsakdanjost. Tam ni ničesar, kar bi stavilo meje mojim sanjam; morje se razteza v brezkončno daljavo in nebó je nad mano visoko in jasno ...“⁷⁰

Čudno je, da ga prav nič ne zanima Mornariška zvezdarnica, ne 28 majhnih planetov asteroidov, planetoidov, od katerih prvi dobi ime Austria – vojaško področje mu je namreč tuje. Ivana Cankarja prav tako ne najdemo na kakšni od prekrasnih istrskih plaž. V njegovih ušesih dobro zvenijo imena kavarn:

66 *Utrujen*, 2. kitica, 1898, LZ, XVIII, 12, str. 727.

67 Cankar, Ivan: Anici Lušinovi, pismo, 9. 7. 1898, ZD XXVII, DZS 1971, str. 248.

68 Puljski kazino je zgrajen na pobudo viceadmirala Wilhelma von Tegetthoffa, sicer rojenega v Mariboru.

69 Cankar, Ivan: Anici Lušinovi, pismo, 9. 7. 1898, ZD XXVII, DZS 1971, str. 247.

70 Cankar, Ivan: Anici Lušinovi, pismo, 17. 8. 1898, ZD XXVII, DZS 1971, str. 289.

Pavanello na Rivi, Café Grande na Forumu, Café Vienese in seveda novi Miramar. Tam je večji mir in lahko napiše kakšno pismo, svetilka doma včasih kar ugasne. „Sestra je sestra, kaj se hoče.“

31. avgusta pojasnjuje Anici: „Jaz sem se iz neumnega vzroka sprl s svojo sestro in z vsemi drugimi.“⁷¹ Še v torek je bil trdno prepričan, da ga ne bo več v Pulj; menil se je že z Anico za randez-vous v Ljubljani. Odpotoval je s parnikom v Trst, od tam pa je nameraval na Notranjskem obiskati Dragotina Ketteja, nato pa bi, Ahasver, potoval naprej z vlakom v Ljubljano.

A kako se je vse zasukalo!

V Trstu ga je dohitel Ivanin (Johanin) mož Franz Wolf. Prosil ga je, naj se vendar vrne nazaj v Pulj. In se je. V Via Giulia je tako ostal še skoraj dva meseca. Potem pa se je odpravil v Ljubljano in na Dunaj.

Kdo je bil Francesco Wolf, ki je, kolikor je največ mogel, držal skupaj številno Cankarjevo družino?

Po več kot 120-tih letih je prav to zanimalo tudi Francescovega prapravnuka Ivana Volpija. Oglasil se je z družino v Zavodu Ivana Cankarja na Vrhniki, pri Tatjani Oblak Milčinski, in seveda 'na klancu'.

Prišli so na dan dopolnjeni podatki: Ivana – rekli so ji Johanna ali Giovanna, rojena 7. maja 1866 na Vrhniki, je bila druga žena Franca (Francesca) Wolfa. Francesco Wolf se je rodil 4. februarja 1850 v Kočevski Reki.

Giovanni in Francescu se je 29. julija 1892 rodil Carlo Wolf, že omenjeni Karlo, ki z bratom ni pazil na sestro Klaro, da se je izgubila. „To je bil oče mojega očeta (umrl 9. oktobra 1947),“ je povedal Ivan Volpi, in dodal: „Carlo Wolf in njegova žena Anna Jedlicka sta živela v Trstu. Zaradi fašizma sta spremenila priimek v Volpi. Odločila sta se, da bosta živela v Italiji.“

Potomce je leta 2019 zanimalo ne le sorodstvo s slavnim slovenskim pisateljem, ampak tudi, kaj je napisal. Žal je prevedeno v italijanski jezik malo Cankarjevih del, čeravno ga je sam imel rad, saj se je ta lepi romanski jezik vneto učil med svojim bivanjem v Pulju. Rad bi v originalu bral Danteja, pa tudi sodobnika d'Annunzia. Puljščine pa ni maral.

„Ona je umirala od zapuščenosti ...“

Že pomladi, še posebej julija 1898, je Ivan omenil, da dela „načrt za tragedijo“. Snov je prinesel s seboj v Pulj. Pa tudi za kraj, kjer bi dogajanje potekalo, je že vedel: Verd, blizu Vrhnike, tam, kjer so hiše velike, usode bogatih kmetov

71 Cankar, Ivan: Anici Lušinovi, pismo, 13. 8. 1898, ZD XXVII, DZS 1971, str. 284.

razpoznavne. Tvrdba Franc Kotnik, parketarna in opekarna je znana daleč naokoli. Dobiček pa ne priteka le od gline, ampak tudi od lesa, od najemništva ... Končujejo se zadnja dela na 11,5 dolgem odseku železniške proge od Brezovice do Vrhnike, kjer bo povezava z 'južno železnico'.

Nataša Oblak opisuje v svoji diplomski nalogi na Fakulteti za arhitekturo⁷² razvoj in pomen Kotnik-Lenarčičevega posestva in drugih družin v Verdu ter na Vrhniki. Kapitalizem je prodiral namreč tudi na podeželje. „Prej naturalno gospodarstvo je zamenjalo denarno. Razni davki državi, predvsem vojaški in za drago centralistično upravo, so se tako povečali, da so zadolžene kmetije množično propadale, razvijajoča kapitalistična veleposestva pa so se širila.“⁷³

Kraj imenuje Cankar Drénovo, glavnega junaka Jakoba Rudo, njegova hči je Ana, njen snubec, ki bo z nevesto 'rešil' propadajoče Rudino veleposestvo, pa Broš. Medtem se pojavi Dolinar, slikar, stara Anina simpatija. Zgodba se zasuše.

Cankar napiše Anici, ki je 'dala ime' njegovi junakinji 17. avgusta 1898 takole: „Sinoči sem načrtal zadnje dejanje svoje tragedije in pod mehkim, ljubeznivim vplivom Tvojega lepega lista sem spremenil ves žalostni konec, – in namesto da bi vzela glavna oseba – ki se imenuje Ana – pustega zopernega starca, pustila je rajši dom in svojega vsiljenega zaročenca ter ubežala s svojim ljubimcem – mladim slikarjem – v negotovo prihodnost ... In zdí se mi, da je negotova prihodnost ob ljubljeni osebi še zmirom lepša, kakor nesrečno življenje brez ljubezni ...“⁷⁴

Nekoč bogat posestnik Jakob Ruda ima nekaj svetopisemskih lastnosti. Veliko je vandral po svetu. V dialogu z nekdanjim tekmečem Dobnikom je izrazil svoj nemir: „Najšumnejša mesta, najveselejše družbe, najboljša vina in najdražje ženske. To se je kàr takó vrtelo pred mojimi očmi ...“⁷⁵

Posestvo je, kajpak, ostajalo pogosto brez gospodarja. In kar je še huje in kar najdemo v očitku nekdanjega Rudinega pisarja Košute, da je zanemarjal ženo. Pisar odhaja iz hiše in pove Rudini hčerki Ani, da je njen oče brez vesti umoril njeno mater: „Ona je umirala od zapuščenosti, dom se je rušil – in on je živel veselo po svetu in zapravljal svoj denar. Kadar je prišel za par dni s hrupom in šumom, – ali ni pričakovala od njega kakor otrok ljubeznive besede in se tresla, da ne odide prehitro? In vse tiste njene solze in tisti žalostni dnevi – to so zdaj

72 Nataša Oblak je diplomirala na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani leta 1998 pri prof. Petru Fistru.

73 Oblak Nataša, Veliki ljudje v malem kraju, Vrhnikiški razgledi, Muzejsko društvo Vrhnika 2003, str. 37. Citat iz: Inja Smrdel, Prelomna in druga bistvena dogajanja v zgodovini agrarnih panog v 19. stoletju na Slovenskem, Slovenski etnograf, letnik 1988–1990.

74 Cankar, Ivan: v pismu Anici Lušinovi, 17. 8. 1898, ZD XXVII, DZS 1971, Pisma II, str. 289.

75 Cankar, Ivan, Jakob Ruda, ZD III, DZS 1967, str. 95.

strahovi, ki hodijo tod okrog.“⁷⁶ Spet motiv zapuščene žene, tako kot v črtici „*Ti sam si kriv*“.

Kateri izmed Kotnikov je literarni Jakob Ruda? Malo je verjetno, da bi bil podjetnik Karl Kotnik iz Verda, kot je zapisal sam Cankar, da naj bi bil.⁷⁷ V opombah ob drami, ki jih je uredil Dušan Moravec, je pojasnilo: „Podobne 'modele' bi mogli iskati in včasih tudi najti še ob drugih osebah, vendar vselej s pripombo, da Cankar takih resničnih ljudi ni portretiral v svojih delih, temveč so mu dajali le osnovo, kdaj tudi komaj spodbudo za risanje značajev, ki pa jih je oblikoval z vso svojo umetniško svobodo in suverenostjo.“⁷⁸

V marsikateremu izmed tamkajšnjih podjetnikov bi vseeno zlahka prepoznali značajske odtenke Aninega zaročenca Broša. V Jakobu Rudi bi lahko videli Franca Kotnika. O njem so v Verdu pripovedovali, „da so ga še dolgo po njegovi smrti videli, kako se noč za nočjo vozi v ognjeni kočiji po svojem dvorišču. Ob miren počitek naj bi bil zaradi krivic, ki jih je prizadejal mnogim, predvsem sovaščanom, ko je vse življenje kopičil bogastvo tudi na njihov račun.“⁷⁹ Toda ali ni ta 'model' uporabil Cankar kasneje v Kralju na Betajnovi?

V *Jakobu Rudi* je več oseb. Etbin Kocbek je glavnega junaka analiziral takole: „... po svoji naravi plemenit karakter, nekak duševni aristokrat, unet za lepo in dobro. Ali to mu ne zadostuje samo v abstrakciji; on je hoče tudi dejansko uživati. Nadarjen z močno individualnostjo, ki sega včasih naravnost v samoljubje, slab ali nikakršen matematičar, zabrede v svojem umetniškem koprnjenju za uživanjem predaleč in pride končno do materialnega propada.“⁸⁰ Mar niso imeli nekaj teh lastnosti tudi Cankarji po moški liniji?

25. septembra 1898 je bil dan, ko je Cankar vrgel v ogenj tretje dejanje *Jakoba Rude* in si s plamenom prižgal cigareto. „Da se s prvimi dvema dejanji ne zgodi ravno takó, poslal sem jih še danes v Ljubljano,“ napiše Anici.⁸¹ Ni se zgodilo, kot je nameraval.

Bivanje v Pulju se je Cankarju zavleklo do sredine oktobra. Šele 11. oktobra 1898 je poslal založniku drugo dejanje in prosil za nekaj dni odloga, češ, da mora

76 Cankar, Ivan, Jakob Ruda, ZD III, DZS 1967, str. 90.

77 Cankar, Ivan, Jakob Ruda, ZD III, DZS 1967, str. 297.

78 Prav tam.

79 Oblak, Nataša, Veliki ljudje v malem kraju, Vrhniški razgledi, leto 4, Muzejsko društvo Vrhniška 2003, str. 42.

80 Cankar, Ivan, Jakob Ruda, ZD III, DZS 1967, str. 335.

81 Cankar, Ivan: Anici Lušin, ZD XXVII, Pisma 2, DZS 1971, str. 336.

tretje dejanje še popraviti. Schwentner mu je poslal nekaj honorarja in pisatelj je lahko odpotoval v Ljubljano in nato na Dunaj. „Moja drama se je od velike noči do zdaj popolnoma izpremenila, ni ostalo skoro niti sledu prejšnje vsebine in ideje.“[...] „Dejanja je še precej, a zdaj vidim, da sem ravnal z dejanjem kakor s postransko stvarjo in da mi je bilo glavno neko temno, nejasno pričakovanje, ki obvlada z vso silo junaka Rudo ter ga naposled – z jako neznatnim zunanjim povodom – zavede v samomor,“ se je izpovedal 3. septembra 1898 pravniku Regaliju.⁸²

Ruda se izpove: „V meni je namreč toliko umazane bojazljivosti, da nočem spoznati jasno, kako sem popolnoma nepotreben na svetu.“⁸³

Z ugotovitvijo „popolnoma nepotreben na svetu“ se je Cankar v zadnjem dejanju *Jakoba Rude* dotaknil tedanje (in sedanje) slovenske bolečine – več samomorov kot je dni v letu. Podobno čutenje je prikazal pisatelj v črtici „*Ti sam si kriv*“. Tudi v njej glavni junak čuti, da je „popolnoma nepotreben na svetu“. „Krajnik je molčal. Na udih mu je ležalo težko in trdo, kakor bi ga bili zagrebli do vratu v mrzlo zemljo. Ob istem času mu je prišel na misel zabuhli, penasti obraz nekega neznanega človeka, ki so ga bili pred par dnevi pol gnjilega privlekli iz vode.“⁸⁴

Prof. dr. Dušan Pirjevec je menil, da je Cankar, brž ko „se je znašel sredi resničnega družbenega življenja svoje dobe, brž ko so bila zanj odločilna živa, tako rekoč vsakdanja vprašanja življenja in bivanja v natanko določenem kraju in času, seveda ni mogel slep mimo osrednjih vprašanj in notranjih spopadov, ki so bili značilni za celotno tedanjo družbeno situacijo v svetu in na Slovenskem še posebej.“⁸⁵

Tretje dejanje, ki daje poseben poudarek njegovi 'žaloigri', je dokončal najverjetneje šele v Ljubljani. Krstna predstava je bila 16. marca 1900 v Ljubljani, nekoliko kasneje (najkasneje 2. maja 1900) je prišla v javnost knjižna izdaja. Repriza je bila 13. oktobra 1900, uprizoritev na odru zagrebškega gledališča pa 22. decembra 1900.

Kritike so bile različne. Z delom *Jakob Ruda* v tem "pustem, vročem istrskem gnezd" se je Cankar uvrstil med slovenske dramatike.

82 Cankar, Ivan: Josipu Regaliju, ZDXXVIII, Pisma 3, DZS 1973, str. 27.

83 Cankar, Ivan, Jakob Ruda, ZD III, DZS 1967, str. 96.

84 Cankar, Ivan, "Ti sam si kriv", Mladost 5, Dunaj, Zagreb, 1. marec 1898, str. 213.

85 Pirjevec, Dušan, Ivan Cankar in evropska literatura, Cankarjeva založba 1964, str. 385.

Eni izmed ocen je dal zadnji pečat Govekarjev uredniški svinčnik. „Ko bi povzeli celo v jeden stavek, bi se glasila: 'Jakob Ruda je sicer zanimivo delo, ki pa seveda ni vredno piškavega oreha.'“⁸⁶ Le po njem!

„Čisto navaden lopov“

Ko se je Cankar jeseni 1898 odpravljaj iz Pulja, je zajel Istro val madžarizacije. Madžarska vlada je zadolžila pomorsko-zdravstvene urade v Reki in po hrvaškem primorju, da morajo na dan, ko ima kralj god, izobesiti madžarske zastave.⁸⁷ „Ost-deutsche Rundschau“ pa je obelodanil dva 'tajna' ukaza poveljnika vojne mornarice podadmirala Spauna, naj bi hrano za mornarico v prihodnje oskrbovali iz dežel ogrske krone. „Zakaj morajo biti vsi provijantni predmeti kupljeni v prvi vrsti na Ogrskem,“ so se spraševali prizadeti, kajti „s tem je oškodovana Cislitvanska in oškodovane so v prvi vrsti jugoslovanske dežele, katere ležé v obližju Pulja, predvsem Primorska, pa tudi Dalmacija in Kranjska. Pričakujejo, da se energično oglasi tudi avstrijski parlament v varstvo naših interesov in da odločno protestuje proti takim nečuvenim manipulacijam vojne uprave.“⁸⁸ Hermann Freiherr von Spaun⁸⁹, ki se je zavzemal za oskrbovanje hrane z Ogrske, je bil od decembra 1897 do oktobra 1904 poveljnik avstro-ogrske mornarice. Spaun je imel glavno besedo tudi pri gradnji vojnih ladij, križark, ladij za torped in torpedovk.

Časopis Naša sloga, ki je izhajal v Trstu in kasneje v Pulju, pa je iz številke v številko polnil prvo stran s pritožbami na račun vsiljevanja nemškega pa tudi italijanskega jezika v Istri. Zastopniki Spinčič, dr. Leginja in tovariši so na njegovo prevzvišenost gospoda notranjega ministra vložili interpelacijo, ker „c. kr. uradi in uradniki v posameznih istrskih mestih ne uporabljajo s hrvaškimi in slovenskimi strankami hrvaški in slovenski jezik“.

V tem vzdušju, polnem boja za pravice Hrvatov in Slovencev na polotoku, se je oktobra 1898 Cankar poslavljaj od Via Giulie 9. Pospravljaj je miznico. Ob tem je pogledal v svojo dušo [...] Kdo sem, kaj sem? „...Tedad moram resnično priznati, da sem čisto navaden lopov. Rekel je že Montaigne, da zasluži vsak človek vsaj parkrat, da ga obesijo; Machiavelli trdi, da so ljudjé zli po naravi in da ravnaio dobro samó, kadar so prisiljeni; Hamlet ne razume, čemu bi lazili med nebom in zemljo taki zanikrneži, kakor smo mi: sam pravi, da je še precej pošten, a da

86 Kartel mej našimi modernimi literati, Slovenski list, 31. 3. 1900, str. 1.

87 Naša sloga, 1. 9. 1898, str. 3.

88 Nečuveno, Slovenski narod, 13. 10. 1898, str. 1.

89 Hermann Freiherr von Spaun (rojen 9. 5. 1833, umrl 28. 5. 1919).

bi se lahko obdolžil stvari, zaradi katerih bi bilo boljše, da bi ga mati nikdar ne bila porodila. – Kaj sledi iz tega? Ako se postavimo na visoko stališče absolutno dobrega, tedaj nismo vredni vsi skupaj orehove lupine; naše duše so umazane in vsa naša dela so malenkostna in smešna.“⁹⁰

Pospravljaj je miznico in na dnu predala odkril polo papirja, že orumenelega in zamazanega ... “Razgrnil sem ga pred sabo. Obraz mrliča – koščene poteze, polne utrujenosti in prestanega trpljenja; oči zatisnjene, lica upala in udrta, med sklenjenimi prsti rožni venec in sveče ob mrtvaškem odru. To je bila moja mati ...”⁹¹

S črtico *Moja miznica* je dopolnil spomin na mater, motiv, ki je značilen za njegovo puljsko obdobje, če izvzamemo novele o zapuščenosti, zapostavljenosti žensk, številne črtice in dramo *Jakob Ruda*.

Je že res, da tudi tu opisuje materino tiho trpljenje, ki ga kaže njen obraz. Ob tem pa je izrazita njegova druga tendenca, ki „ga je silila, da se je materi kar naprej izpovedoval, polagal ji je račune o svojem delu in življenju“.⁹² Hkrati se v *Moji miznici* izpoveduje in opravičuje samemu sebi tudi glede odnosa do Anice, ki ji je pisal ves čas iz Pulja vztrajno goreča ljubezenska pisma. Potem pa se je utrudil. Premislil.

Pulčanka Tatjana Arambašin Slišković je opazila v korespondenci med Ivanom in Anico tiho oddaljevanje dveh duš. Napisala je študijo „*Koliko su te voljeli, moja Pulo*“. Cankarjeva pisma je skrbno prevedla v hrvatski jezik. V njegovem predzadnjem pismu pa je opazila: „Čudno je, da mu je prav v predzadnjem puljskem pismu prišla misel na slovo, na čudno ločitev brez razloga, kot se je v resnici tudi zgodilo med njima takoj po vrnitvi iz Pulja, le dva meseca kasneje.“⁹³

Slovo, neizbežno slovo, ki si ga pogosto ne znamo razložiti. V Cankarjevih delih je ta motiv pogosto prisoten. Na primer v *Tujcih*: „Tako se je poslavljaj. Vedel je namreč, da ne pride nikoli več, da gleda zadnjikrat ta fini otroško razumni obraz, to nežno telo. Obljubil je, da pride zjutraj v park, preden odpotuje; pozneje ga je bilo sram te laži, izgovoril jo je kakor mimogrede in skoro bi se bil vrnil, da bi povedal resnico, da bi povedal s čisto mirno in prijazno besedo: 'Glej, Ana.

90 Grádar, Ivan, *Moja miznica*, Slovenec, 27. 9. 1898, str. 1 in 2.

91 Prav tam.

92 Pirjevec, Dušan, Ivan Cankar in evropska literatura, Cankarjeva založba, Ljubljana 1964, str. 436.

93 Arambašin Slišković, Tatjana, *Koliko su te voljeli, moja Pulo!* Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1996, str. 336. Avtorica je v omenjeni knjigi predstavila poleg Cankarja še 7 zgodb avtorjev, ki so bili povezani s Puljem. „Torej delala sem to najprej z ljubeznijo in privrženostjo vsakemu pisatelju, in tudi temu našemu mestu, ker sem se osredotočila največ na življenje in delo teh pisateljev v Pulju ali drugje v Istri. In, ne glede na to, ali so ti pisatelji imeli radi Pulo ali ne [...]“

Vse, kar sem ti pripovedoval o svoji imenitni prihodnosti, vse to so bile same laži. Lagal sem morda iz neumnosti, iz lahkomišelnosti, ali to je vseeno. Glavno je, da je moja prihodnost zelo temna, od danes do jutri ne vem.“⁹⁴ Slaba vest zaradi intimnega izdajstva pa se je vlekla za njim. Včasih jo je poskušal prekriti z obtoževanjem, s samoopravičevanjem.

Ivan Grádar, Ivan Cankar, ne omenja v *Moji miznici* imena Anica, ampak Matilda. Prav neprijazno pojasnjuje: “Ona s svojimi sentimentalnimi, nedolžnimi očmi, s svojim lepim, boječim smehljajem ... To je tista roža, polovico listov je že odpadla in drugi so dobili polagoma zoperno rjavo barvo ... Ne, nikakor ne, – jaz ne čutim, da bi bil napravil kaj slabega ... Če niso bile moje prisege resnične, to ni nič pregrešnega in nenavadnega; take prisege že od nekdaj ne prihajajo iz srca ...”⁹⁵ Francka, Helena, Pavla, Julija, Ana, Minka ...⁹⁶

Puljski Forum konec 19. stoletja. Vir: svetovni splet.

94 Cankar, Ivan, Tujci, ZD IX, DZS Ljubljana 1970, str. 40.

95 Grádar, Ivan, *Moja miznica*, Slovenec, 27. 9. 1898, str. 1 in 2.

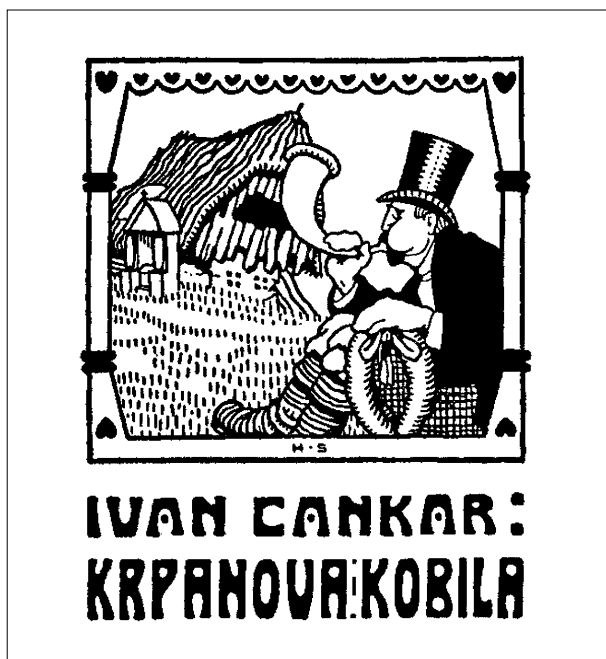
96 Z Aničino sestro Minko se je Cankar srečeval leta 1900, ko je prišla na Dunaj, da bi se učila strojepisja. Ana, roj. 30. 5. 1881, je leta 1903 po maturi dobila službo učiteljice v Sv. Benediktu v Slovenskih goricah. Jeseni 1905 se je omožila s Hinkom Bregantom in nato z možem službovala na Plešivcu pri Velenju. Tam je umrla za jetiko 3. 2. 1910, stara 28 let. Minka je umrla 1. 1. 1906, stara 26 let.

Zato, glejte, ljudje

V jubilejnem zapisu leta 1906, ob spominih na Pulj, resignirano opisuje svojo nadaljnjo pot: „Morda gledam, kar je bilo, v slabem ogledalu, tako da so oblike pretvorjene in spačene. Morda je podobno jokavemu samoljubju, če izluščim iz neskončne, vesoljne mizerije svojo podobo ter jo obesim na zid ljudem v izledovanje. Ampak prisegam, da samoljubja ni zraven; tako malo ga je treba kakor samoobtožbe. In če je ogledalo slabo in spačeno, ni škode, kolikor bolj je podobna karikirana, toliko resničnejše so poteze.

Zato, glejte, ljudje don Kišota! Tak je, kakor je bil pred tristo leti, nič se ni spremenil!“⁹⁷

„In jaz, na vekomaj osramočeni don Kišot, sem mislil, da bodo ljudje slišali mojo besedo in jo bodo razumeli. Toda niso je slišali in je niso razumeli, zakaj mislili so, da sem literat. In zato so oznanjali, da sem povedal jako lepo, da je moj jezik prijeten in blagozvočen: niso pa oznanili, kaj sem povedal. Razodeli so besede, zamolčali so misel.“⁹⁸

Hinko Smrekar: Krpanova kobila. Ivan Cankar, 1907.
Vir: svetovni splet

97 Cankar, Ivan, Jubilej, Krpanova kobila, ZD XV, DZS 1972, str. 13.

98 Cankar, Ivan, Jubilej, Krpanova kobila, ZD XV, DZS 1972, str. 16.